

Keresztény felelősség egy megosztott világban

FÉLIX MARTÍ

A Pax Romana nemzetközi katolikus szervezet világkongresszusán, 1996 augusztusában elhangzott előadás rövidített, szerkesztett változata. A szerző a szervezet elnöke. A közgyűlés nyilatkozata a 157. lapon található.

Modern világunk számos vonatkozásban megosztott. Gyakran beszélnek arról, hogy megosztottságot idéznek elő a nemzetközi gazdasági rendszerek, amelyek nemcsak gazdag és szegény országok között emelnek korlátokat, hanem országhatárokon belül is. Arról is gyakran hallunk, hogy a demokratikus politikai berendezkedésű országok elkülönülnek azoktól, amelyekre tekintélyuralmi rendszer jellemző. Egyes modern elméletek és elemzések azt állítják, hogy a különböző civilizációk között is törésvonal húzódik. Huntington és más szerzők úgy látják, hogy a jövő konfliktusai a különböző civilizációk között fognak kiéleződni, s ezek határain fenyegetőbb a háborús veszély. Ezek a törések olyan mélyek, hogy szükségessé teszik a kultúra és a hit összefüggéseinek komoly átgondolását.

Technikai kultúra és kulturális sokszínűség

A nyugati világ tudományos és technikai vívmányai hallatlan gyorsasággal árasztották el a világot. Szembetűnő a kulturális értékek és gyakorlat egységesülésének, uniformizálódásának tendenciája. A kulturális imperializmusnak két formáját különíthetjük el. Egyrészt a technikai vívmányok a nemzetközi gazdasági érdekekkel összefonódva bomlaszthatnak, vagy szükség esetén le is rombolhatnak egykor önálló kultúrákat. Másrészt az önpusztítás jelensége is számos olyan kultúra esetében megfigyelhető, melyek a technikai kultúra ellenében képtelenek saját hagyományaikat megőrizni. Sok országban a hatalmat birtokló kisebbségek döntöttek a nemzetközi technika mellett, mégpedig kritikai megfontolások nélkül.

A technika korlátai

Ugyanakkor napjainkban a fejlődésnek több olyan mozzanata követhető nyomon, amelyek korlátozzák a technikai kultúra agresszivitását. A magas technikai fejlettségű országokban a posztmodernizmus számol a racionális tudás korlátaival, és különösen fontosnak tartja, hogy ne a technikától várjuk az emberi problémák megoldását. Ma már mélyebben ismerjük a technika felhasználásának a környezetre és az emberi egészségre ható negatív következményeit. A nyugatitól eltérő kultúrájú országok egyre jobban tudatosítják, hogy a Nyugat a saját érdekeit védi, és hogy a fejlett országgá válás legjobb útja számukra az, ha képesek össze-

egyeztetni ezt a nyugati törekvést saját hagyományos kultúrájukkal. A Nyugaton vallási fanatizmusnak nevezett jelenségcsoport bizonyos vonásait is úgy kell tekintenünk, mint az egyéni kultúrához való jogos igény megnyilvánulását. Minden jel arra mutat, hogy a kulturális sokszínűség elfogadása feloldhatná azt a feszültséget, amely a mi egyetemesnek feltételezett technikai kultúránk és azon kultúrák közt érzékelhető, amelyek másfajta értékrendet képviselnek, illetve nem az agresszív technika alapján állnak. Ha elfogadnánk, hogy sokféle kulturális modell létezik, akkor ez egyben arra is ösztönözne, hogy mérlegeljük a közös értékek alapján történő megegyezés lehetőségét.

A vallások szintén hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a technika bálványimádó jellege lelepleződjék. Ehhez persze elengedhetetlenül szükséges, hogy a különböző vallások egymással nyílt párbeszédet kezdjenek, a hit többi hagyományos formáját is elismerjék. Az önmagukat egyetemesnek tartó vallások — például a kereszténység — esetében nagy gonddal kell a vallást a világ kulturális sokszínűségébe beleilleszteni. Mivel a világ a kulturális sokszínűség elfogadása felé halad, eljött az ideje, hogy elgondolkozzunk azon, milyen formában illeszthető be a kereszténység a különféle kultúrákba.

Egyetemes és részleges kultúrák

A berlini fal leomlása 1992-ben a totalitárius politikai és kulturális rendszerek visszafordíthatatlan válságának jelképe volt. A marxizmus feltehetőleg az utolsó olyan eszmerendszerek egyike, amelyek kimondottan egyetemesek akartak lenni abban az értelemben, hogy az ismeretek minden területének értelmezésére, magyarázatára törekedtek. Ezzel a célkitűzéssel szemben napjaink kultúrája a részleges és kiegészítő ismereteket helyezi előtérbe. Továbbra is megfigyelhető azonban olyan ideológiák jelenléte, amelyek többé-kevésbé rejtett módon átfogó kultúrákká válnak. E kultúrák egyike a tudományelvűség, amely leértékeli a tudás más területeit. Ezek a tudósok túlságosan bíznak abban, hogy a természettudományos ismeretek az élet minden titkának feltárására lehetőséget nyújtanak. Ugyanakkor sok tudós elismeri, hogy ismereteik korlátozottak és részlegesek, hiszen elemzéseikhez olyan eszközöket használnak, amelyek elkerülhetetlenül maguk is számos más lehetőség közül a valóság egyfajta értelmezésén alapulnak.

Napjaink legerősebb ideológiája a gazdaságelv. Ez a politikai és a szociális életet is befolyásolja azáltal, hogy alárendeli a személyeket és az embercsoportokat a piaci rendszer által meghatározott gazdasági törvényszerűségeknek. Ez olyan világképet sugall, amelyben minden árucikké válik, és mindennek aszerint állapítható meg az értéke, hogy mennyi az ára a piacon. A kommunista

rendszerek bukása megszilárdította a liberális gazdasági ideológia tekintélyét. Ez nem annyira filozófiai rendszer, mint inkább társadalmi csoportok közötti kapcsolatok rendszere, amelynek legfőbb tényezője a gazdasági érdek. A liberális rendszer dogmatizmusa kiküszöbölhetetlennek tűnik. Nemzetközi szervezetek és kormányok sora alkalmazkodik e rendszerhez, annak ellenére, hogy ez sokak számára negatív következményekkel jár. A gazdaságelv ideológiájának számos olyan hatása van, amelyek nem felelnek meg az ember vágyainak, s amelyeket inkább szűkebb körű gazdasági szabályokkal kellene helyettesíteni. A gazdasági szektor tehát megosztott: míg egyesek szeretnék fenntartani az átfogó ideológiát, addig mások szűkebb körű gazdasági rendszabályokat érvényesítenének, a különféle politikai és etnikai adottságokhoz alkalmazkodva.

A vallási gondolkodás ugyancsak megosztott: vannak, akik a vallási hagyományt átfogó érvényűnek tartják, míg mások inkább olyan felfogást pártolnak, amely sem szisztematikusnak, sem elégségesnek nem mondható. Történelme folyamán a keresztény hagyomány fontos gondolati rendszereket indított újtukra, amelyek a tudás minden területét átfogják: például a kozmológiát, az antropológiát, az etikát, az esztétikát, a természettudományt, a filozófiát, a jogot stb. Ugyanakkor olyan gondolatrendszereket és lelkiségeket is teremtett, amelyek a keresztény élet egy-egy vonatkozására fektettek különös hangsúlyt. A modern kor körülményei között a katolikus egyház felismerte, hogy hatásköre részleges. Megtanult tisztelettel tekinteni a tudományra, és kifejezésmódja a nyugati világ fokozatosan fejlődő filozófiai kategóriáit követte. Mégis változatlanul vita tárgya, vajon gazdagodik-e, vagy éppen veszít az értékéből a vallási ismeret akkor, ha részleges tudássá válik.

A vallásos indíttatás az emberi élet vezérfonala, de ez nem jelenti azt, hogy teljeskörű kultúrát ad. Az a vallási kultúra, amely elismeri saját korlátait, nyitottabb gondolkodást jelenthet. Jó lenne, ha a katolikus egyház nem esne bele abba a csapdába, hogy átfogó érvényűnek tartja a vallási ismereteket, miközben a világon egyre tudatosabbá válik a szűkebb körű, részleges tudás jelentősége. A katolikus egyház hibát követett el, amikor Galileit elítélte. Már abban az időben kezdtek mutatkozni azok a jelek, amelyek kétségbevonták a mindent átfogó tudást. Vajon elképzelhető-e a kereszténységnek olyan formája, mely a megosztottságnak ezeket a jeleit pozitív módon értelmezi, és elfogadja a részleges tudást?

A megújulás és az állandóság kultúrái

A kulturális tevékenység egyaránt magában foglalja a fejlődés irányában történő kutatást és a kulturális örökség megőrzését. Nem könnyű feladat e kettőt egyensúlyban tartani. Mindenki próbál a kultúrában a valóság összevisszaságán kívül eső, biztos pontokat

keresni, vagy vigaszt találni a racionalitás által kínált rendben, az erkölcsi törvények adta szabályozottságban, a mítoszok hagyományörzésében. Ugyanakkor mindenki tisztában van azzal, hogy a szavak sohasem fejezik ki teljesen a valóságot, hogy az erkölcsi követelmények módosíthatóak, és hogy az emberi lét titkai mítoszokkal sem közelíthetők meg elégséges módon. Vannak, akik inkább úgy értékelik a kultúrát, mint ami biztonságot ad, míg mások több figyelmet szentelnek az újító jellegű kulturális tapasztalatoknak. Napjainkban ez a feszültség megosztottságot eredményez, mert terjedőben van az a meggyőződés, hogy a múltból magunkkal hozott kultúrák sok tekintetben megnehezítik a jelen megfelelő felfogását, és lehetetlenné teszik, hogy korunk problémáira megoldást találjunk. Azoknak a személyeknek és csoportoknak a válasza, akik nem ismerik fel, hogy elavult kulturális rendszerben élnek, gyakran igazságaik és törvényeik görcsös védelmében ölt formát. Félnek attól, hogy a kritika kultúrájuk elavult elemei mellett azokat is lerombolja, amelyek változatlanul értékesek.

A jövőkutatás

A társadalomtudományok területén a jövőkutatás egyre fontosabb szerepet játszik. A jövőkutatás forradalmasítja a kultúrát: hívei szerint elhibázott volt a kultúrát lényegében a múlt tanulmányozására alapozni. Azt javasolják, hogy minden kutatási területen több figyelmet kell szentelni a jövőnek, mint a múltnak. Ennek a javaslatnak a fő célja, hogy megszabadítsuk a jövőt a múltból és a jelenből rávetülő meghatározottságtól. A jövőkutatás szakemberei szerint minden pillanatban számos lehetséges jövő áll előttünk. Az újítás lehetőségei sokkal tágabbak, mint gondolnánk. A jövő nem szükségszerűen a múlt folytatása. A jelenbeli szabadság gyakorlása sok lehetséges közül egyetlen irányba tereli a jövőt. A jövőkutatás megkívánja, hogy ne tulajdonítsunk akkora fontosságot a meglévő kultúráknak és konzervativizmusuknak. A pusztá tény, hogy intellektuális téren adott tájékozódási pontokat használtunk és használunk, még nem kötelez arra, hogy a jövőben is ugyanezeket kell megtartanunk. A kulturális minták elfogadása semmilyen területen nem befolyásolhatja a más rendszerekre való áttérést.

Az állandóság és az újítás közötti feszültség jelen van a katolikus egyházban és az összes vallási hagyományban. Mindkét oldalon jogos érdekek állnak. A kereszténységet nem emberi hagyomány hozta létre, hanem olyan alapokon nyugszik, melyek megváltoztathatatlanok. Ugyanakkor azonban a hit megnyilvánulásait mindig jellemzik a kultúrtörténet alakulásának alávett kulturális szempontok. A vitának tehát csak akkor van értelme, ha elfogadjuk, hogy a keresztény hagyomány egészében állandó, a keresztény misztérium viszont — hiszen elkerülhetetlenül jelen van kulturális vetülete is — más és más kulturális viszonyok között is kifejeződhet. A katolikus világban az állandóság és az újítás közötti feszültség túlnyomórészt az előbbi javára látszik eldőlni. A II. Va-

tikáni zsinatnak sikerült egyensúlyba hoznia a konzervatívokat és a reformpártiakat. A reform iránt fogékony keresztény emberek és közösségek véleménye szerint hiba volna a katolikus egyházat kizárólag a konzervatív álláspontok irányába vezetni. Valójában két alapvető kérdésre kell választ adni. Vajon az evangéliumi üzenetet hogyan fejezhetjük ki jobban: az állandóság vagy a kockázattal való vállalás álláspontjából kiindulva? A keresztények ma kizárólag a régi biztonságot akarják-e óvni, vagy kapcsolatot keresnek az újítás kultúráival is?

A nihilizmus kulturái és az értelmes célt adó kultúrák

Napjaink egyik legfájdalmasabb kulturális megosztottságát a nihilizmus és az optimizmus közötti ellentét okozza. A szkeptikus és a nihilista filozófiák nem új jelenségek a történelemben. Ami új, az ezeknek a magatartásformáknak a súlya az emberi társadalmakban. A nihilizmus terjedésében két tényező játszott szerepet. Egyrészt az, hogy az emberiség a huszadik században rendkívüli mértékben tapasztalta meg a rosszat, például a náciizmust, a totalitarizmust, Ruanda vagy Bosznia borzalmait. Másrészt a gazdag társadalmak a fogyasztói szemlélet bűvöletében élnek.

Radikális szkepszis

Cioran román filozófus a nihilizmus elméletének egyik legismertebb képviselője. Művében, amelyet franciáról számos nyelvre lefordítottak, találóan fejezi ki az emberi élet értelmetlenségét, és megoldásként a radikális szkepticizmust javasolja. A nihilizmus népszerű változatai különféle szempontokat adnak. Tekintsünk át közülük néhányat. Például meglehetősen demoralizáló az a nézet, amely megkérdőjelezi a személyek vagy embercsoportok közötti erőszak megszüntetésének lehetőségét. E felfogás szerint arra vagyunk kárthatva, hogy erőszakot alkalmazzunk és szenvedjünk el. Nyilvánvaló tény, hogy az emberi történelmet végigkíséri az erőszak, de ebből még nem következik, hogy ez szükségképpen van így. Az UNESCO 1986-ban kiadott nyilatkozatában (*Manifiesto de Sevilla contra la Violencia*) tiltakozott a pesszimizmus ilyen megnyilvánulása ellen. Ebben tudósok egy csoportja azt erősítette meg, hogy nem vagyunk erőszakra programozva. Mégis, az erőszak mindennapos valósága azt a meggyőződést táplálja, hogy az erőszak a személyi és a társadalmi lét alapvető dimenziója. Elfogadott az a nézet, hogy az emberiség történelmét az erő — azaz az erőszak — irányítja, és hogy az igazság és a szolidaritás említése pusztán nyelvi lelemény, amely a társadalmi szervezet valós természetét álcázza.

A nihilizmus megnyilvánulásának másik területe a szerelem. Gyakran vonják kétségbe a szerelem tartósságát. A szerelmet önző szenvedélyek kölcsönös kiélésének tekintik. A szerelem ennél-

fogva nem más, mint beletörődés a szexuális és érzelmi ösztönök elfogadásába.

A nihilizmus kultúráival szemben kínálkoznak optimista megoldások is. A remény nem azonos az optimizmussal. Remény ott is létezhet, ahol optimizmusra semmi ok nincsen. A remény többnyire halk, diszkrét. Manapság sok viselkedésformát és kezdeményezést kísér a remény. Az értelmes célokat nyújtó kultúrák feltehetően kiterjedtebbek a nihilista kultúráknál. A vallások minden kultúrában értelmes célokat adnak. A kihívás, amellyel a vallásoknak ma szembe kell nézniük, éppen a nihilista alternatívák újjáéledése. A vallások szépsége abban rejlik, hogy a múltban éppúgy, mint a jelenben és a jövőben értelmet tudnak adni az életnek a halálnak, a kozmosznak és a történelemnek. A vallásokat azonban megfertőzheti a nihilizmus, ha a bennük meglévő reménység hangsúlyozása helyett leginkább társadalmi hatalmakkal és gyakorlati eszközeikkel foglalkozó szervezetté válnak. A vallás ereje az általa közvetített üzenetben van. Jó volna, ha a hívő emberek és közösségek nemcsak valamely vallási szervezethez való tartozásukat tudnák kifejezésre juttatni, hanem azt a csodálatos életformát is, amelyet annak az üzenetnek a befogadása által tapasztalhatnak meg, amely a remény és az értelmes célok alapja.

Vallásos kultúrák és szekularizáció

A 19. és a 20. század nyugati kultúráját a szekularizáció jellemzi. A teológia és a modern kultúra közötti szakadás elmélyült. A teológia vesztett hiteléből a kozmológia, az antropológia és a szociológia területén. A megszentelt társadalmi hatalom gondolata válságban van. Az államot nem a valláshoz való viszonya teszi törvényessé, hanem a nép döntése. Az államok az egyházaktól független rendszereket valósítottak meg, miközben egyre inkább elismerik az állampolgárok szabad vallásgyakorlását. Ennek a fejlődésnek az a következménye, hogy a vallás fokozatosan kiszorul a közéletből. Egyrészt a kortárs nyugati társadalmakban az állampolgárok úgy ítélik meg, hogy a vallás magánügy. Másrészt sokan élnek a vallásos hit határán, anélkül, hogy bármiféle társadalmi nyomás kényszerítené őket arra, hogy valamely hívő csoporthoz csatlakozzanak.

A nyugati államok nem vallásos jellege pozitívumokat is hordoz. Említettük már, hogy ez kedvezően befolyásolhatja a vallásszabadságot. Előnyös abból a szempontból is, hogy nem keveri össze a vallás üzeneteit politikai erők érdekeivel. Mindemellett azonban negatív vonatkozásai is vannak. Ha nem korlátozzák a magánszférára, akkor a vallás számos értékes módon járulhat hozzá a közülethez. Kritikájuk által a vallások előmozdíthatják az igazság és a haladás ügyét. A prófétai hagyományokkal rendelkező vallások segítségünkre lehetnek egy emberibb jövőkép kialakí-

tásában, és lelkesedéssel tölthetnek el. Napjainkban több vallás fundamentalista vagy fanatikus vadhajtásait az elvilágiasodott, s ezért nem kielégítő modellek ellenhatásaként foghatjuk fel. A fundamentalizmus az állampolgárok, különösen a fiatalok elkeseredésének is hangot ad, akik átélik azt az elszigetelődést, amelyet a hagyományok által védett nagy értékek mellett működő, elvilági-asodott politikai és gazdasági hatalmak idéznek elő. A gazdasági liberalizmus lélektelen, a vallás viszont a testvériség struktúráit és szabályrendszerét teremti meg.

A szekularizáció hívei és a konzervativizmus vagy az állam-egyházakhoz való visszatérés támogatói közti nézeteltérés nagy mértékben kapcsolódik a gazdag és szegény országok közötti megosztottsághoz. A gazdagok a pénz vallását gyakorolják; ezzel szemben a szegények hagyományos vallásukhoz ragaszkodnak. A párbeszéd nem könnyű. A kulturális modellek pozitív vonásainak megőrzése érdekében magasabb egységre, szintézis megvalósulására volna szükség. A szekularizált modellből a vallásszabadságot, valamint a lelki tekintély és a politikai hatalom szétválasztását kellene megőrizni. A vallásos modellből pedig a liberális gazdasági dogmatizmussal való szembehelyezkedést, valamint a vallások szerepvállalását azoknak az értékeknek megszilárdításában, amelyek irányadóvá válhatnak minden egyes ország közéletében, sőt az egész emberiség számára is.

Szellemi téren a tudomány különféle szintjeinek elismerése irányában kell haladnunk. A természettudomány nagyon értékes tudást hordoz, de nem pályázhat a mindent átfogó bölcsesség szerepére. A filozófia olyan tudomány, amelynek egyaránt számolnia kell az emberi értelem nagyságával és korlátaival. A szent szövegek tartalma meghívás a legmagasztosabb lelki felemelkedésre. Bizonyos értelemben kiegészítő erőforrást jelentenek. Minden kultúra értelmezi valamilyen módon a vallásos tapasztalatot, a vallásos tapasztalat pedig már sok esetben vált valamely kulturális fejlődés hátterévé.

A katolikus egyház a 20. század végére — fájdalmas konfliktusokkal telt időszakok után — szert tett arra a fontos készségre, hogy elfogadja a különféle világi kultúrákat. Jól alkalmazkodott a nem vallási politikai szervezetekhez azáltal, hogy a vallásszabadság és a lelkiismereti szabadság védelmezőjeként jelenik meg. A megoldandó probléma talán nem is annyira a világi kultúrák önállóságának elismerése, mint inkább a kortárs kultúrák bizonyos hatásaival szembeni ellenállásunk. A keresztény üzenet például erkölcsi meghívás, ám a katolikus vezetőknek jobb párbeszédet kellene folytatniuk a világgal. Azt a vallási üzenetet, amely a kortárs kulturális közvetítőktől eltávolodik, az a veszély fenyegeti, hogy ideológiává válik és lealacsonyul, mert elsősorban a kifejeződéséhez megszokott kulturális adottságok védelmével foglalkozik a rá jellemző mélyértelmű látásmód helyett.

Katolikus értelmiségiként bátran szembe kell néznünk a korunkat jellemző megosztottságokkal. Csakis ezen szakadások őszinte elemzése jelentheti azt a személyes és kollektív felelősségvállalást, amely emberibb társadalmak építőivé tehet. A II. Vatikáni zsinat kezdetén XXIII. János pápa úgy fogalmazott, hogy a megosztottság korunk jeleinek része. Egy új világ jelent meg, s ez a világ vagy közelebb vagy távolabb lesz a Mennyek Országától. Az még nem ad okot félelemre, hogy szakadásokat észlelünk. Felfoghatjuk meghívásként arra, hogy más irányba tereljük a világ folyását, amelyen korunkban sok tekintetben a gonosz erői uralkodnak.

A megosztottság területein való munka különböző magatartásformákat követel. Mindenekelőtt nyitott, nem dogmatikus lelkületet. A hagyomány, amelyből jöttünk, a történelem minden szakaszában tanított és evangelizált. Hagyományunk élő és nyitott. Párbeszédet folytatni annyit jelent, mint figyelni. Párbeszédet folytatni gyakran annyit jelent, meg is hallgatjuk a másikat. Párbeszédet folytatni annyit jelent, hogy mint alapvető szellemi összefüggésben kockázatot vállalni.

Szükséges az ökumenikus szellem. A teremtés teológiája arra késztet, hogy felismerjük Isten titokzatos jelenlétét minden kultúrában és lelki hagyományban. Meg kell találnunk az együttműködés új formáit a különféle történelmi háttérrel rendelkező személyek és embercsoportok között.

Végül a szakadások okozta feszültségekkel abból a perspektívából kell szembenéznünk, amit Jézus Krisztus halálának és feltámadásának titka jelent. Tudnunk kell elfogadni a megosztottságot és a fájdalmat, amivel ez jár. A lélek öröme nem zárja ki sem a tisztánlátást, sem a fájdalmat.

Ménesiné Mezősi Krisztina fordítása